

Rei d'innocents, Bisbe de burles: rialla i transgressió en temps de Nadal

Francesc Massip
Universitat Rovira i Virgili, Tarragona

Hi ha dues pintures de Pieter Bruegel el Vell (c.1528-1569) i cinc de Jacob Jordaens (1593-1678) que, al nostre parer, cal vincular amb personatges festius propis del folklore i la teatralitat medieval. Ens referim, pel que fa a Bruegel, a «Jornada obscura» (1565, Kunsthistorisches Museum, Viena) taula pertanyent a un cicle sobre les Estacions de l'any que representa l'època entre gener i març, quan es duu a terme la poda d'arbres, activitat protagonista del quadre. Ens interessa, però, el detall de la banda inferior dreta (II·lustració 1), potser l'autèntic argument de la pintura traslladat segons la concepció manierista a un racó de la composició, on hi ha dos nois que duen del canell un nen que porta un fanal a la mà dreta, al front una corona pintada sobre una visera de paper i dos coixins lligats a l'esquena i al pit, d'on penja un picarol. L'un dels nois (esquerra) va amb vestit talar i capell d'eclesiàstic i l'altre (dreta), amb calces clares i samarra fosca acabada amb una ampla franja vermella, duu a cada mà una neula o galeta reticulada tipus «gaufre» o «wafer», fent com que es menja la de la dreta. D'altra banda, (II·lustració 2) hi ha «Els tolits» (1568, Museu del Louvre) on cinc personatges mancats de cames o peus s'arrossegueu amb crosses, xanques i pròtesis de fusta, vestits amb capes d'on pengen cues de rabosí, aspecte que comparteix un altre esguerrat que apareix a un costat de la plaça del célebre «Combat entre el Carnaval i la Quaresma» (1559, Kunsthistorisches Museum, Viena) del mateix pintor. Un dels tolits, el segon a l'esquerra, duu una corona de paper semblant a la del nen de la «Jornada obscura» i un altre, a la dreta, ostenta una mitra presumiblement també de paper, una mica arrugat; el d'enmig duu camals de cascavells, com tants ballarins de comparses populars. Pel que fa a Jordaens coneixem fins a cinc versions diferents del tema que duu per títol «El Rei de la Fava» o «El Rei beu» d'entre 1638 i 1655: al Museu de l'Hermitage de S.Petersburg, al Kunsthistorisches Museum de Viena, al Staatliche Museen de Kassel i dues als Musées Royaux des Beaux Arts de Belgique (Brussel·les). Totes són protagonitzades per un rei de burles d'aspecte ancià, bevent animadament amb els seus convidats.

Llibertats de Desembre i Festes dels folls

Tot plegat ens remet al frondós context de celebracions d'antiga estirp situades a l'època hivernal i particularment a l'entorn del canvi d'any, que es corresponen, ni que sigui com a eco llunyà, amb les Saturnals romanes, festes durant les quals es «banquetejava de manera disbauxada davant el temple de Saturn»¹ on compartien taula amos i esclaus i es fomentava la inversió dels rols quotidians amb la preponderància per uns dies dels més humils, quan s'acceptava qualsevol transgressió perquè en el fons el desordre efímer garanteix l'ordre permanent; una antiga pràctica que es cristianitza lentament. Tot i que pot semblar sorprenent o paradoxal, a l'Edat Mitjana, aquestes celebracions del desordre, de la inversió de les jerarquies, van néixer en cercles eclesiàstics i a redós seu, perquè aquesta pràctica resultava un desitjable exercici d'humilitat particularment per als eclesiàstics de rang superior envers el baix clergat, subdiaques i acòlits.² Pensem que el riure festiu que es generava no posava en dubte allò sagrat, ans en sortia reforçat per l'element còmic que és el seu doble, el seu eco permanent. De fet, la sacralitat prenia noves forces precisament de la paròdia del sacre. Perquè les burles no eren contestació, sinó joc; un joc que acceptava els valors i les jerarquies i que, en invertir-los ritualment, els corroborava. Riure's de la paròdia del poder, no és riure's del poder, ans el poder en rep un plus de legitimitat (Minois, 2001: 135 i 159). De fet, els joves eclesiàstics que participaven en aquestes festes d'inversió devien utilitzar alguns elements característics de les «performances» dels joglars (Pietrini, 1999: 1.11).

A l'Edat Mitjana aquestes festivitats s'agrupen en les anomenades «Libertates Decembris», «Calendas Ianuarii» (Cap d'Any) i els ritus de caràcter augural dels dotze dies (de la Nit de Nadal a la *Twelfth Night* o nit de Reis),³ celebracions que, passant per la setmana dels barbuts (sant Maure, sant Antoni abat i sant Pau ermità), s'allargaven de fet fins Carnaval. Eren jornades extraordinàries, amb una gran disponibilitat festiva, basades en dos missatges bíblics: l'un extret del capítol tercer de l'*Eclesiastès* referent a les contradiccions de la vida humana que justifica sense embuts que «per a tot hi ha el seu moment, i un temps per a cada cosa sota el sol».⁴ Aquest *Omnia tempus habent*, doncs, justificava l'excepcionalitat de la transgressió festiva. L'altre procedent d'un text

1. Ambròs Teodosi MACROBI, *Les Saturnals* [l. 7. 26, l. 7. 37, l. 11. 1, l. 12. 7]; introducció de Pere J. Quetglas, text revisat, traducció i notes de Jordi Raventós, 2 vols. Barcelona, Fundació Bernat Metge, 2003-2004, vol. I, pp. 112, 115, 127-128, 143. Si en principi era festa d'un dia (17 de desembre), més tard es van allargar fins a tres [l. 10. 23] i fins a set [l. 11. 50]. Els autors d'atel·lanes Novi, Pomponi i Mummi esperaven amb candeletes l'adveniment d'aquesta festivitats, on devien ser ocasió d'or per representar-se aquest tipus de farses: «Esperats temps ha, ja són aquí els set dies de les Saturnals» (Novi); «la més destacada [disposició establerta pels nostres avantpassats] fou haver fixat els set dies de les Saturnals al cor de l'hivern» (Mummi) (I, p. 124). Si els amos servien a taula llurs esclaus durant les Saturnals, les matrones ho feien amb llurs esclaves a començos d'any (mes de març) [l. 12. 7].

2. El clergat medieval es repartia en set ordres, dos majors (preveres i diaques) i cinc menors (sotsdiaques o *hypodiaconi*, acòlits, exorcistes, lectors o *anagnostes* i porters (Joannis BELETHUS, *Rationale Divinorum Officiorum*, cap. XIII: *De personis ecclesiasticis*, pl. 202, cols. 27A-27D).

3. Cicle que conté una idea de correspondència entre els dotze mesos de l'any futur i els dotze dies que s'escolen entre la Nativitat i l'Epifania, jornades d'excepció, fora del temps comú, que servien per corregir el retard de l'any lunar sobre l'any solar (Bercé, 1994: 25-6).

4. I continua: «Temps d'infant i temps de morir [...] Temps de matar i temps de curar. Temps d'enrunar i temps de bastir. Temps de plorar i **temps de riure**. Temps de lamentar-se i **temps de ballar** [...] Temps de guardar i temps de llençar. Temps d'esquinçar i temps de cosir. Temps de callar i temps de parlar. Temps d'estimar i temps d'odiar. Temps de guerra i temps de pau» (Ed. 3, 1-8).

tan il·lustre com el *Magnificat*, un verset del qual resa: «Deposuit potentes de sede et exaltavit humiles», això és «va depositar els poderosos del setial y va exaltar els humils» (Lluc 1, 52), que legitimava, doncs, la inversió de valors característica d'aquestes festivitats. Celebracions que prenen la seva saba en aquesta idea de transgressió puntual, això és, cenyida a un temps concret, perfectament delimitat i payout, que servirà com a vàlvula de descompressió de les tensions que al llarg de l'any genera la rígida estructura jeràrquica de la societat de l'època. Per tant, són celebracions dirigides a oferir una compensació alliberadora als més desafortunats: els humils, els dèbils, els baldats, els nens, els animals.

Hi ha tres tipus que encarnen la innocència, la humilitat i la manca de contaminació social: els nens, els folls o mancats i les bèsties de càrrega (Massip, 2003). Tots tres tindran un protagonisme preferent durant aquestes festivitats d'inversió que se succeeixen al llarg de l'hivern, una estació amb poca feina agrícola que permetia, doncs, el lleure, el joc i les relacions grupals que s'aprofitaven per reforçar els vincles socials mitjançant la xerinel·la, el sarau i l'intercanvi de regals.

Dignitats efímeres:

1. Bisbes de burla

És en aquest context que sorgeixen les dignitats o autoritats efímeres, particularment entre els nens que esdevenen reis per un dia o, entre els escolans, prelatos durant unes jornades de tolerància en què es capgiren els valors. A les Catedrals, el dia de St. Nicolau (6-xii) (la jornada que encetava el cicle festiu d'hivern, com recorda la dita popular: «sant Nicolau obre les festes amb clau») s'escollia l'*Episcopellum* o *Episcopus puerorum* o *scholarium* i, als monestirs, l'*Abatellum* o *Abbas parvulorum*, o també el *Pontifex Stultorum* propi de la Festa dels Bojos o dels subdiaques (l'u, el sis o el 13 de gener):⁵ papa, bisbetó o abató de bufa que, investit amb la mitra (o tiara), anell i crossa d'autoritat, designava la seva cúria, celebrava, normalment el dia dels Innocents, un ofici solemne i donava la benedicció en clau paròdica, com s'assenyala en una Consueta de Lleida del s. xiv (Miró, 1996: 15).⁶

5. Joannis Beletus (entre 1182-1190) escrivia: «*Festum hypodiaconorum, quod vocamus stultorum, a quibusdam perficitur in Circumcisione, a quibusdam vero in Epiphania, vel in ejus octavis. Fiunt autem quatuor tripudia post Nativitatem Domini in Ecclesia, levitarum scilicet, sacerdotum, puerorum, id est minorum aetate et ordine, et hypodiaconorum, qui ordo incertus est. Unde fit ut ille quandoque annumeretur, inter sacros ordines, quandoque non, quod expresse ex eo intelligitur quod certum tempus non habeat, et officio celebretur confuso*» (*Rationale*, cap. 72, PL 202, col. 79).

6. «[5-xii]: In vigilia S. Nicolai post vespers et collationa facta, dum dicitur completorium, scholares debent remanere in capitulo et ex eis eligere episcopum. Quo facto, episcopus det dignitates et comittatur eis officium diei Sanctorum Innocentium, scilicet lectiones et omnia alia. Et spectant quod completorium totaliter sit finitum, et intrabunt cum electo eorum dicentes alta voce 'Te Deum laudamus', et illud dicendo ad altare majus ibunt... [27-xii]: Dum dicitur 'Magnificat', pueri cum eorum episcopo in pontificalibus praeparati extra chorum post Magnificat incipiunt antiphonam commemorationis Innocentium, scilicet 'Splendens Bethlehem nitidi campi' ... et ejiciunt Dominum Episcopum de cathedra sua et intret episcopum scholarium in loco Episcopi, et ibi faciant officium... Postea episcopus scholarium det benedictionem episcopalem... In missa fiat sermo per episcopum puerorum...» (Villanueva, 1850: xvi, 92-3). Abans de 1254, a Besançon, l'arquebisbe, el bisbe i el cardenal havien de fer reverència al «papa» de la diada de St. Esteve i rebre la seva benedicció, i a vespres, després de la cavalcada urbana, menjaven, prelatos i nens, en companyia del «papa» efímer (Dahhaoui, 2005: 34).

Una estranya representació figurada en un capitell del claustre de Sant Pere de Galligants (Girona, s. XII) mostra, als angles, quatre acròbates contorsionistes cames enlaire i cap per avall, mentre que en tres de les cares hi apareixen altres tres joglars: un barbut que sona un instrument de corda amb arquet, un bigotut que sembla tocar-ne un de percussió o bé que està fent alguna cosa amb les mans (jocs malabars?), i un tercer que sembla una figura femenina, però que és més aviat un home transvestit de dona, amb una toca que li cobreix el cap i amb la túnica arromangada deixant les cames a la vista, feminització vinculada a l'esperit carnavalesc i al canvi de rols propi de les expressades celebracions hiemals (Revilla, 2003) (II-lustració 3). Si tres de les cares i els quatre angles presenten personatges joglarescos, en canvi a la cara interior del capitell hi ha un bisbe mitrat que oficia una cerimònia litúrgica davant l'altar.⁷ Una nova assimilació entre l'activitat joglaresca i l'eclesiàstica que sembla remetre'ns de ple a les mencionades cerimònies d'inversió pròpies de les llibertats desembrines.⁸ Pensem que tals manifestacions han estat llegides com una tendència a realitzar l'ideal paulí del ser «folls a causa de Crist» (1 Cor. 4, 10). Aquesta folia institucionalitzada recobriria un tipus de santedat, on l'expressió de la pietat consistiria a mostrar-se públicament com a bufons obeint l'imperatiu paulí: «Si algú es creu ser savi segons la saviesa del món present, que esdevingui foll, per tal d'esdevenir savi. Car la saviesa d'aquest món és folia davant Déu».⁹ Així, els clergues transvestits en folls de l'Església manifestarien, humiliant-se, un compromís de fe, en una identificació còmica amb la humilitat de Jesús i les humiliacions que va rebre, car va néixer en un estable vora un ase, va entrar a Jerusalem sobre un ruc i va ser investit amb l'hàbit blanc del foll per Herodes, amb un ceptre de canya i una corona d'espines com a emblemes d'un regnat de burles (Horowitz-Menache, 1994: 45-48).

Són dies en què tant el clergat com els escolans anaven per l'església ballant i fent corredisses, disfressats amb màscares o vestits burlescos, entonant cançons no gaire sagrades, llençant cendres i altres immundícies al terra, aspergint al poble amb cues d'ase, fent besar el portapau als fidels amb un suro cremat i contrafent l'ofici de la Missa.¹⁰ Un ambient de tabola que es recull, per exemple, a l'*Officium Lusorum* o Missa dels Jugadors inclosa als *Carmina Burana* (CB 215), en què se segueix fil per randa les parts de la missa però canviant còmicament les paraules; i a l'*Officium Asinorum* o Missa de l'Ase, en què s'introduïa a l'església un ruc revestit amb capa pluvial i se'l conduïa a l'altar amb tota mena de bufonades en la festa dels subdiaques, la qual remunta al

7. Vegeu l'estudi de Pere BESERAN, «Sant Pere de Galligants. Escultura», *Catalunya Romànica*, v (Barcelona, 1991), pp. 167. Reproducció del capitell a J. PUIG I CADAFAELCH, *L'escultura romànica a Catalunya*, Barcelona, 1949, lám. 66 (p. 84) i a J. CALZADA, *Sant Pere de Galligants*, Girona, 1983, fig. p. 319. Vegeu també l'estudi de Pere BESERAN, «Sant Pere de Galligants. Escultura», *Catalunya Romànica*, v (Barcelona, 1991), pp. 167.

8. Revilla 2003, però, interpreta l'esmentat capitell com un contrast entre el bé (prelat) i el mal (joglars) en una espècie de «psicomaquia incruenta». En tot cas aquesta dicotomia entre el model (l'oficiant) i l'antimodel (els joglars) no fa més que confirmar l'ordre establert, car la transgressió de la «Libertas decembrica» refrenda, en la seva excepcionalitat puntual, l'edifici moral cristià.

9. «Si quis videtur inter vos sapiens esse in hoc saeculo, stultus fiat ut sit sapiens. Sapientia enim hujus mundi, stultitia est apud Deum» (1 Cor. 3, 18-19).

10. La Festa dels Folls és descrita amb tot detall en una carta dels doctors de la Facultat de Teologia de la Universitat de París (1445) dirigida als prelats de França on condemnaven «les Festes de Folls celebrades en l'octava de la Nativitat o el primer de gener en certes esglésies» (*Chartularium Universitatis Parisiensis*, ed. H. DENIFLE, 4 vols., París, pp. 1891-99, vol. 4, pp. 652-657; vid. també J.P. MIGNÉ, *Patrologiae Latinae*, 207, coll. 1169-1176: 'Facultas theologiae studii Parisiensis, Epistola XXI').

segle IX (Horowitz-Menache, 1994: 45). Entre 1200 i 1222, Pierre de Corbeil, arquebisbe de Sens, posa per escrit *l'Officium festi Stultorum*, on compila i detalla el ritual que té com a protagonista l'ase, sens dubte recollint una llarga tradició amb la intenció de reglamentar-la i arranjar-la amb finalitats restrictives (Laharie, 1991: 280-2).¹¹ Encara al segle XV Jan Hus es queixava d'aquesta pràctica a Praga, i testimonia que ell havia participat, de jove, a la mascarada en què es nomenava un bisbe de burla, el feien cavalcar un ase d'esquena, i l'entraven a l'església on feien que la bèstia de càrrega encensés els altars (Jakobson, 1975: 203).

La documentació catalana parla d'actes espectaculars durant aquestes festivitats a l'interior del temple, sovint amb elements profans, en principi tolerats a causa de l'època d'alliberament i inversió en què se celebrava, però després progressivament prohibits. A la Consueta antiga de Vic (s. XIII) ja s'apunten certes cerimònies lúdiques que els infants del cor feien el dia dels Innocents: «In festo Innocentium, faciant pueri totum *mysterium sollempne*» (Anglès, 1935: 285). Les actes capitulars de 1360 ressenyen els jocs i processons que es feien en les festivitats de St. Esteve i St. Joan i que ja comportaven alguns «excessos», com la introducció d'ases, rossins, cavalls, muls o bous al claustre de la catedral amb motiu de certes representacions consuetudinàries (Anglès, 1935: 284).¹² La consuetud de la Seu d'Urgell (s. XV) assenyala que els «pueri» tenien el seu «episcopum proprium» que amb la seva cúria de nens, a les segones vespres de Sant Joan Evangelista, oficiava com a «Episcopus puerorum» i donava benediccions. La consuetud gironina de 1360 anota expressament que, el dia dels Innocents, els clergues han de servir com ho fan els nens la resta dels dies, portant els ciris, els llibres, l'encenser, etc., mentre que els nens duen a terme el menester dels eclesiàstics. L'«episcopellus», precedit per dos geperuts amb un gran canelobre de ferro, pujava al púlpit i feia la seva homilia; després s'asseia a la càtedra episcopal i donava la benedicció i, en acabar, se n'anava «cum familia sua» a menjar. També la consuetud de Barcelona anota que l'«Episcopus parvulorum cum toto suo comitato» s'enfilava a la càtedra episcopal revestit amb induments de prelat (Anglès, 1935: 285-7).

Les disbauxes que tals festivitats acabaren produint es van veure blasmades en sengles disposicions jeràrquiques, ordenances que consignen mil extravagàncies, que comencen a considerar-se irreverències, i on es ressenyen clergues amb màscares de figures monstruoses o vestits de dona, de còmics o d'histrions, amb gesticulacions i bellugadissa obscenes;¹³ o que celebren els oficis amb hàbits seculars; o que se'ls veu deambular pel cor, entorn els altars, amb els braços carregats de flascons de vi, grans fogasses de pa, trossos de

11. Bib. Mun. Sens ms. 46, publicat i comentat per F. BOURQUELOT, *L'office de la fête des Fous de Sens*, Sens, Duchemin, 1856; H. VILLETARD, *L'office de Pierre de Corbeil: texte et chant*, Paris, Picard, 1907. Vegeu també DU TILLIOT, *Mémoires pour servir à l'histoire de la Fête des Fous qui se faisait autrefois dans plusieurs Églises*, Genève, Lausanne, 1741.

12. A principis de segle XX, a l'Alt Vallespir, encara pervivia l'anomenada *Missa del Burro* en les matines de Nadal, en la qual «s'hi feien cerimònies grotesques i paròdies indignes dels textos sagrats» (Francesc BALDELLÓ, «Folklore litúrgic. Temps de Nadal», *Vida Cristiana*, X, núm. 82 (1923), pp. 71-76), segurament una versió popular de l'antiga *Asinaria Festa*.

13. Ho blasma Innocenci III en la decretal de 1207 o Regesta sive epistolae: «interdum ludi fiunt in eisdem ecclesiis theatrales, et non solum ad ludibriorum spectacula introducuntur in eas monstra larvarum, verum etiam in tribus anni festivitibus, quae continue Natalem Christi sequuntur diaconi, presbyteri, ac subdiaconi, vicissim insaniae suae ludibria exercentes, per gesticulationum suarum debacchationes obscenas, in conspectu populi, decus faciunt clericale vilescere» (PL 215, 1070-1071) (*Apud* Pietrini, 2001: 31n).

carn i pernils; o lliurant-se a mil i una bromes coronats amb llorer o altres fulles o cofats amb gorres vermelles; ballen a la nau, canten cançons llicencioses, «mengen carn grassa, fins i tot sobre l'altar», juguen a daus sobre el tabernacle i prop els vasos litúrgics, etc. (Heers, 1988: 157); es revesteixen amb ornaments sacerdotals fets pellerines i posats a l'inrevés; a les mans duen llibres capgirats que simulen llegir amb ulleres que, enlloc de vidres, porten pells de taronja; bufen els encensers que duen a les mans i que mouen per escarni, fent volar cendres fins a la cara; tan aviat murmuren paraules confuses com llencen crits tan folls, tan desagradables i tan discordants com els d'un ramat de porcs que xisclen (Gaignebet, 1984: 30).¹⁴

Una benedicció episcopal bufa d'Occitània deia:

Que Déu us doni un gran mal de cap
amb un cabàs ple de cops
i un jec de galtades sota el mentó.
El senyor bisbe, aquí present,
us dóna mil cabassades de mal de queixals,
i a vosaltres dones també
us posa una cua d'ase.¹⁵

Altres pràctiques les coneixem per les prohibicions que comencen a resoldre's al llarg dels segles xv-xvi. Per exemple, al Concili de Basilea (1435) blasmava que, durant la «festa dels bojós o dels innocents, és a dir, dels nens», en certes esglésies alguns es presenten vestits amb mitra, crossa pastoral o vestits pontificals donant benediccions episcopals, altres es vesteixen com a reis o ducs... altres es lliuren a divertiments teatrals i emmascaments, altres a les danses i balls d'homes que provoquen riures desencaixats perquè es transvesteixen de dones per fer espectacle, altres preparen tiberis i banquets.¹⁶

El 1539 a la catedral de Girona s'acaba amb l'obligació que abans tenien canonges i preveres de rebre la confirmació que donava el Bisbetó, on el nen escolà devia venjar-se amb una bona plantofada de tot l'any d'obediència incontestable. El 1541 es prohibeix «que no sie algú de dita Isglésia que tir nates a terra, cendra ni altra immundícia, ni es fassen caure los uns als altres, ni aporten dit Bisbató ballant per la Isglésia, ni fassen lo dia dels Innocents ni altres dies desfressos, ni mudances de sonades de Evangelis, Epístoles ni Psalms [*contrafacta* musicals] ni altres insolències ni desórdens» (Lucero, 1995: 178-9).

14. Aquest darrer document fa referència als tardans actes celebrats el 28-XII-1645 pels franciscans d'Antibes, segons testimoni de Naudé, pel que sembla Mathurin de Neuré (Cf. E.K. CHAMBERS, *The Medieval Stage*, vol. 1, pp. 317-8).

15. «Que Dieu vos done gran mal al bescle / Avec una plena balasta de pardos / e dos days de raycha de sot lo mento. / Mossenhor l'evesque, qu'es assy presenz / vos dona 20 balastas de mal de dens / et a vosautres donas, atressi, / pona una coa de rossi». Vegeu René CLEMENCIC, *La Fête de l'Âne — Traditions du Moyen Age*, Clemencic Consort, Harmonia Mundi HMT 90 1036 [CD]. Frederic Mistral encara va conèixer dignitats efímeres provençals com l'Abat de la Jouvenço o el Rei de la Bedocho (Monferrer, 1996: 45).

16. «Turpem etiam illum abusum in quibusdam frequentatum ecclesiis, quo certis anni celebritatibus nonnulli cum mitra, baculo, ac vestibus pontificalibus more episcoporum benedicunt, alii ut reges ac duces induti, quod festum fatuorum vel innocentum, seu puerorum, in quibusdam regionibus nuncupatur, alii larvales et theatrales iocos, alii choreas et tropudia marium ac mulierem facientes homines ad spectacula et cachinnationes movent alii comessiones et convivia ibidem praeperant»: *Documenti pontifici sul teatro* (341-1966), a cura di T. ZARRA, Roma, Tipografia Poliglotta, s.d. [1966], pp. 36-37 (*Apud* Pietrini 1999: 1.11).

Si a la Seu gironina hi havia el Bisbetó, a la veïna església de Sant Feliu s'escollia l'Abat: el primer acostumava a visitar al segon el dia de Sant Esteve cosa que era motiu de grans aldarulls i escàndols. Ja el 1475 el Capítol gironí havia decidit «moderar los estyls [que] se eren introduïts en la funció» del dia dels Innocents tant a la Seu com a la Col·legiata de St. Feliu, ordenació que «fou intimada al vicari de l'Abat i Mestre de les escoles de les dos esglésies», cosa que no va caure massa bé: el «mandato» fou fixat «a la porta de l'església» però finalment es va proposar «esmenar-ho per altre any» (Vila, 1995: 240). A la catedral de Tarragona s'anomenava el «bisbe dels Innocents» i a la de Mallorca, el «papa», bé que l'acte rep el nom d'*Entramès del Bisbató* (1511).¹⁷ Però a finals del XVI, en aplicació del concili tridentí, les prohibicions van acabar amb l'acte (Romeu, 1994: I, 251-4). A Lleida, les prohibicions de 1567 manen «que sian castigats los minyons o jóvens que fingen fer un bisbet, un Rey de festes o altre magistrat ecclesiàstic o secular» (Miró, 1996: 23).

Les festes del Bisbetó, doncs, funcionaven com un joc de sàtires i paròdies amb dos moments de naturalesa distinta:

a) la diversió o paròdia litúrgica dins l'església que incloïa els cèlebres *Sermons del Bisbetó* que constitueixen veritables monòlegs dramàtics. En català se n'ha conservat un del segle XIV (Romeu, 1957: II, 17-24), on l'escolà que fa de petit bisbe és introduït i presentat per un altre escolà. Fetes les presentacions, demana silenci i atenció al públic oïent (elements retòrics típics dels monòlegs dramàtics medievals), i passa a relatar breument la vida de St. Nicolau, el patró dels escolans, per acabar donant absoltes i convidant a dinar els participants. Es tracta de parlaments molt vius, espontanis i col·loquials, dirigits directament a un públic que escolta.¹⁸

b) El segon gran moment de la festa el constituïa la cavalcada popular a través dels carrers de la ciutat¹⁹ que, al s. XIII, incloïa també diaques i canonges, car amb ella s'obtenien almoines substancials i menjar per la festassa nocturna. L'Església, doncs, no dubtava en integrar en els seus actes cerimonials elements propis de la cultura profana d'una banda per apropar-se estratègicament a la sensibilitat popular i d'altra banda per transformar-ne els significats tradicionals.

17. La *Festa del bisbetó* es troba ressenyada en gairebé totes les catedrals dels territoris catalans: Barcelona, Lleida, Tarragona, Vic, la Seu d'Urgell, Elna, València, on va ser prohibida el 1475, Perpinyà, on se suprimiria el 1546, Palma de Mallorca on se suprimeix el 1549, o Girona on desapareix del tot després de les disposicions del Concili Tarraconense (1566) que inviten a eliminar «puerorum vel adolescentium ludus, dum Episcopum fingunt, aut Regem, aut alium magistratum ecclesiasticum vel saecularem» (vegeu Romeu, 1994: I, 250-54; Donovan, 1958: 65-6, 190-1, 195-6; Tomàs Àvila, 1963: 28-33, 305). Les prohibicions de les dignitats infantils no afecten, però, a l'àmbit urbà: a València, en una processó de 1655, apareixia un carruatge on els nens de Sant Vicent (orfes) anaven vestits de cardenals «y uno dellos, sentado en la parte superior de la popa en una silla debaxo de un dosel de terciopelo carmesí, con su tiara, representando al Papa y al Consistorio de los Cardenales» (Pedraza, 1982: 254).

18. Es conserva un altre text de finals del XIV o principis del XV, publicat sota el títol de «Sermó del Bisbetó» (*Blandín de Cornualla i altres narracions en vers dels segles XIV i XV*, MOLC, 96, Barcelona, Edicions 62, 1983, pp. 172-193), que és un llarg sermó satíric obra d'escriptor culte, però no pas una autèntica homília tradicional de bisbetó; s'inspira en aquells monòlegs dramàtics propis de la jornada dels Innocents, però es tracta d'una paròdia pertanyent al gènere dels «sermons joyeux» (Romeu, 1994: I, 275).

19. «...Des de l'església, se'ls conduïa amb jocs i bufonades indecents... i es passejaven per la ciutat, en carruatges, per fer-se veure; i a la fi, per fer riure al poble, adoptaven postures indecents i proferien paraulotes impies... després es feien transportar amb carretes plenes d'immundícies, i prenien plaer en llençar-les sobre la població que es reunia entorn d'ells» (Heers, 1988: 159).

D'aquesta manera cada any, en un dia d'hivern, la paralitúrgia del Bisbetó podia desembocar en sonades taboles amargament evocades per tots els textos disciplinaris, els sermons i els escrits dels moralistes fins ben entrat el s. XVIII.²⁰

A la dimensió popular, urbana i de carrer pertanyeria el «bisbe tolit» bruegelià que sembla encapçalar una companyia de baldats en una mena de processó bufa, en allò que seria la versió més baixa de les cavalcades del «bisbe de folls». Potser es tracti d'una capta o sortida de col·lecta amb la finalitat de rebre donacions en espècies o en diner, cosa que sembla insinuar un sisè personatge, no baldat, que apareix al fons de la composició amb una plàtera a la mà.

2. Reis de Rialles

Una altra jerarquia infantil i efímera era la del rei d'Innocents, altrament dit Rei Pàxero o Rei Moixó o Moxo que es feia per Nadal i Cap d'Any, que a València es prohibeix el 1403 «per les bregues i morts que en ell [lo Rey Pàssero e solaz o Joch d'aquell] occurrien» (Miró, 1992).²¹ En altres bandes l'efímer monarca era nomenat per l'Epifania -el conegut Rei de la Fava-, per Sant Antoni (17 de gener), com el que encara avui en dia es realitza a Biar (L'Alcoià) (Sansano, 1999),²² o per Carnaval com el «Moixó Foguer» de Sant Quintí de Mediona o Vilanova i la Geltrú, personatge tot nu, cobert de mel i plomes que va escampant entre la canalla. El 1745, el bisbe de Terol prohibia el nomenament de «Reyes o Emperadores de Juego» ni que entrin «en la iglesia con la

20. «Eren horribles abominacions, accions vergonyoses i criminals, mesclades amb una infinitat de joguineigs i d'insolències; perquè és ben cert que si tots els diables de l'infern hagueren de fundar una festa a les nostres esglésies, no podrien ordenar-la d'altra manera que com es fa en aquests casos...» (*apud* Heers, 1988: 156).

21. Miró 1992 documenta altres casos com el «rey Moxó» d'Igualada (1480) que com a «pràctica en tots los lochs del principat de Catalunya», regna de les festes de Nadal fins el dia d'Aparici (Epifania); o el de Cervera (1512), on el pintor Pere Alegret s'encarregava de pintar «la carta» i «la corona del Rey Moxó» (1554). No sé si amb gaire encert, Monferrer transcriu «Rei Moxo» o «Motxo» que vincula a «mutilat» (1996: 47-49), potser en relació amb l'adjectiu 'moixo' (capficat, moix). A Tàrraga el «rei de Nadal» és documentat entre 1482-1648 i el tortosí Francesc Vicent Garcia, Rector de Vallfogona (1579-1623), parla de «la corona d'oripell / que fou del rei de Nadal» (R. MIRÓ, «Personatges espectaculars a l'Edat Mitjana», dins *Teatralidad medieval y su supervivencia [Actes III Seminari de Teatre i Música Medieval d'Elx 1994]*, Ajuntament d'Elx-IJGA, 1998, pp. 61-69).

22. Es documenta la presència d'aquesta autoritat efímera a Culla (Alt Maestrat) (1400), Elx (1409, 1421), Sogorb (1566), Novelda (1587), Monóver (1636) i al mateix Biar entre 1570 i 1605; també es menciona el rei Pàxaro i la reina a Agost (1691), i altres semblants Reis «Moxó» a Vila-Real (Monferrer, 1996: 53-4, 66). Un últim record d'aquestes autoritats efímeres les trobem, ara transformades en danses del Rei Moro, a Agost (L'Alacantí), on tenen lloc entre el 26 de desembre i l'u de gener: per Sant Esteve es canten versos al·lusius a l'efímer regnat que ha de venir; la nit del dia següent (St. Joan Evangelista) s'elegeix el Rei protagonista de les jornades entre els joves de la població, i el dia dels Innocents, durant la dansa del Rei de rialles, la gent l'apedreguen amb peladilles i caramels (Manuel OLIVER NARBONA, «Danzas, pantomimas, fantoches y mojigangas», dins *Teatro medieval, teatro vivo [Actes IV Seminari de Teatre i Música Medieval d'Elx 1998]*, Ajuntament d'Elx 2001, pp. 137-158). Si avui en dia s'anomena «Rei Moro» és sens dubte per influència de les cèlebres festes de «Moros i Cristians» de l'entorn. Després d'una època de decadència entre els ss. XVII-XVIII, sembla que el «Rei Pàxaro» de Biar es recuperà a començaments del XX i en les últimes dècades ha experimentat una nova embranzida, segons conta Sansano. La vespra de sant Antoni el rei efímer, coronat, barbat i muntat a cavall, recorre els carrers del poble amb un seguici proveït de torxes i dansadors, els veïns encenen fogueres i donen col·lació a la desfílada (vi i bunyols) com a la *santantonà* del Forcall. La festa (17 de gener) inclou una nova cavalcada del Rei Pàxaro i comitiva que recullen donatius de la gent per pagar la festivitat (Biel SANSANO, «Joc, ball o danses del Rei Pàxaro», *Barcella* 6 (1999), article penjat 'on-line' en *Barcella digital*, revista electrònica, pàgina web: <http://www.banyeres.com/serrella/Num06/1num06a.htm>).

mogiganga de corona de papel... ni con alguna insignia de tales oficios» (Caro Baroja, 1984: 344); autoritats lúdiques que amb la seva companyia anaven pidolant per les cases del poble i amb el que recollien s'entaulaven.

A aquestes jerarquies de rialles fan referència les taules de Bruegel i de Jordaens: a «Jornada obscura» el nen va disfressat indubtablement de rei de miques, cofat amb una visera de paper en la qual hi ha pintada una corona, igual com el petit rei de carnaval que apareix a l'extrem inferior esquerre del «Combat de Carnaval i Quaresma»,²³ corones papiràcies semblants a la de cartró daurat del tortell de Reis amb què encara avui en dia coronem el comensal a qui li ha tocat la fava. És més, el nen del quadre duu el cos cobert amb dos coixins lligats a l'esquena i al pit per protegir-se d'estomacades rituals que el personatge rebria durant la seva exhibició i regnat,²⁴ i porta un esquellot penjant en bandolera que anunciava el seu pas i feia fugir els esperits malignes. És possible que qui agafa de la mà el nen fos un delegat eclesiàstic, com decreta el sínode d'Angers de 1595, que restringeix la col·lecta d'any nou²⁵ a no més de dos joves alhora, acompanyats per un dels encarregats de la fàbrica de l'església, amb l'objectiu que els diners no es fonguessin en tiberis i servissin per pagar la cera dels ciris (Heers, 1988: 117). La taula de Bruegel mostra un dels nois menjant unes pastes segurament fruit de la capta, i entre els dos s'insinua un sac on arplegarien les donacions, mentre que el nen sembla que amb la mà esquerrà agafa un embotit. Darrera s'entreveu un tercer noi amb la cara ennegrida o coberta per una mena de màscara i amb una granera a la mà, tot plegat en relació amb algun joc de Carnaval, com els «Mummers» anglesos de la Twelfth Night que fan al poblet de Sulgrave. Assenyalem que la dotzena nit després de Nadal (Epifania) coincideix amb la lluna nova i per evocar l'absència de llum lunar, hom s'ensutjava el rostre (Gaignebet, 1984: 37).²⁶ Entre els cèlebres «Jocs infantils» del mateix Bruegel, hi ha el joc del seguici de la petita reina, potser també en relació a la festa dels reis de miques.²⁷

23. Gaignebet, 1972: 331 afirma que el nen de la «Jornada obscura» no pot ser un «rei d'Epifania» sinó de Carnaval, per les dates que el quadre evoca (febrer-març).

24. Clement Marot (1496-1544) utilitza el terme francès «innocenter» per indicar aquests apallissaments o fuetades rituals que evocarien la massacre dels Innocents: «Treschere soeur, si je sçavoys où couche / vostre personne au jour des Innocents, / de bon matin j'yrois à vostre couche / veoir ce gent corps, que j'ayme entre cinq cents: / Adonc ma main (veu l'ardeur que je sens) / ne se pourroit bonnement contenter / sans vous toucher, tenir, taster, tenter. / Et si quelqu'un survenoit d'aventure, / semblant feroys de vous innocenter. / Seroit-ce pas honneste couverture?» (Clément Marot, *Oeuvres Poétiques*, Classiques Garnier, 1993, t. II, pp. 205-206: *Du jour des Innocents* Epigramme I, VI, avant 1527). I és que el matí del 28-XII, els joves tenien permís per entrar a l'habitació de les noies i assotar-les si encara les trobaven al llit.

25. L'*Aguilaneuf* o *Gui-l'an-Neuf*, d'on deu procedir «aguilando» (la forma castellana més genuïna) o «aguinaldo», és a dir les nostres «estrenes», paraula derivada de les ofrenes romanes que es feien, la Nit de Cap d'Any, a la deessa sabina Strena. *Gui-l'an-Neuf* o *Guilaneuf*, potser vingui del «gui» (vesc) que es repartia durant la capta d'Any Nou a canvi de menjar o d'estrenes (Bercé, 1994: 21). Encara avui els francesos es desitgen l'any nou sota la branca de vesc que penja de la porta i que es crema i renova cada any.

26. En les festes de folls murcianes, els «inocentes» duïen la cara mascarada d'estalzim o de carbó i blauet (Monferrer, 1996: 43).

27. Jean-Pierre VANDEN BRANDEN («Les Jeux d'Enfants de Pierre Bruegel», dins Philippe ARIÈS et Jean-Claude MARGOLIN, *Les Jeux à la Renaissance*, París, Lib. J.Vrin 1982, pp. 499-524) s'hi refereix com un joc de «noces», on els infants nuvis van envoltats per un grup de nens molt compacte per tal d'evitar que els mals esperits s'interposessin en el seguici, al capdavant del qual van dues nenes escampant pètals de flors per afavorir la fecunditat de la parella.

A «Els tolits», tres dels baldats ostenten aurèoles de riure: l'un, una corona de paper semblant a la del nen-rei però capgirada; un altre duu una mena de cucurulla emmerletada pareguda a la que ostenta l'esguerrat del «Combat», i l'altre una mitra episcopal, que ens recorda aquells «orats e ignocents alt sobre un cadefal, ab les cares pintades de almàngara e de mascara, armats ab lances velles e cervalleres rovallades, e ab mitres de paper blanch sobre lur cap, a forme de bisbes» que va treure l'Hospital de Barcelona el 1461 per rebre a Carles de Viana,²⁸ prelats de riure que afegien la seva deformitat a la inversió jeràrquica. Quatre dels tolits, així com el del «Combat» de Viana, van vestits amb sengles capes ornamentades amb petites cues de guineu, un altre element de fort contingut paròdic que cal relacionar amb altres comparses com la vasca «azeri dantza» o dansa de la rabosa (Caro Baroja, 1984: 350-3).²⁹

De la seva banda, els quadres de Jordaens sobre «El Rei de la Fava», presenten tots un rei madur, rialler, en el moment de tastar/olorar el vi; al costat o bé hi ha la reina de bufa presidint el banquet amb una forquilla a la mà (Viena), o una dona que duu un infant nuet als braços que ostensiblement es pixa (Bèlgica) o que ja li està torcant el cul (Brussel·les); també hi sol haver un home que vomita després de la fartanera festiva, una nena bevent vi, un individu que grapeja una dona amb els pits a refresc (Hermitage), un bufó amb barret de cascavells i 'marotte' (Kassel), mentre que tots, amb les boques obertes, canten al so d'un sac de gemecs.

3. Pervivències d'autoritats infantils

Restes actuals d'aquestes celebracions les trobem encara vigents, d'alguna manera, en el Bisbetó i el Sermó de la Calenda dels monestirs de Montserrat (Il·lustració 4) i Lluç, bé que amb parlaments molt moderats i discretes accions,³⁰ o a la Catedral de Burgos on s'ha recuperat la tradició d'escollir l'«Obispillo» el dia dels Sants Innocents entre els nens de l'Escolania Pueri Cantores,³¹ mentre que, fora de l'àmbit eclesiàstic, «els obispi-

28. Jaume SAFONT, *Dietari o Llibre de Jornades (1411-1484)*, ed. de J.M.SANS I TRAVÉ, Barcelona, 1992, p. 131. També l'Hospital dels Innocents de València tenia el seu «Bisbe dels Folls» des de 1483, personatge que cap a 1580 tenia dues mitres: una de roja i una de blanca i duia guants vermells (Monferrer, 1996: 111). D'altra banda, els Folls i Orats de València participaven en desfilades espectaculars com a les festes immaculistes de 1622 on figuren un carro «lleno de locas» i un altre de folls presidit per «dos reyes de burlas»; o a les festes per la canonització de Sant Tomàs de Vilanova de 1659 on «causava mucha risa los meneos y los visajes que hazían los locos» que anaven vestits a quadres de color blau i groc, festa que culminà amb un castell de focs d'artifici plantat a la plaça del Mercat amb «unos bultos que avía en él que representavan los locos i locas del Hospital» com si fossin una protofalla. Els grotescos carros de folls tornen a aparèixer a la processó dedicada a la Immaculada Concepció de 1662 (Pedraza, 1982: 72, 243, 251, 256).

29. Gaignebet, 1972: 333 aporta la discutida interpretació històrico-política de les cues de rabosa o de teixó com a insígnia dels captaires. Bercé assenyalava que certes captes juvenils incloïen la destrucció de certs animals danyosos i que encara avui en dia els nois passen despulls de guineus abatudes com a mostra del servei públic que oferien, i així justificar la col·lecta: «des quêtes pouvaient intervenir... pour la destruction d'un animal nuisible, et les enfants promènent encore aujourd'hui de ferme en ferme la dépouille d'un renard abattu, ces traits évoquant l'idée d'un service public imparti à la jeunesse... services de jeunesse dont les quêtes exigeantes constituaient la reconnaissance» (Bercé, 1994: 22).

30. Al Monestir de Montserrat la festa se celebra per Sant Nicolau, ja no dins l'església, ans en una sala de l'Escolania, i s'ha convertit en la festa d'acolliment dels nousvinguts: actualment el Bisbetó el trien per votació els escolans entre els que s'han incorporat aquell any, i l'acompanyen el porrer, dos canonges amb birret i el vicari general, acompanyats per tres acòlits, tots del curs de 5è de bàsica.

31. Entre altres escomeses, l'«Obispillo» rep als nous integrants del cor al convent de Santa Clara, visita l'arquebisbe a la Catedral i després a l'alcalde i, des del balcó de l'Ajuntament, fa un parlament edulcorat on reivindica els drets dels nens.

llos» populars campen pel País Basc, de vegades cavalcant un rossí, com a Segura, últim eco de les visites pastorals festives protagonitzades pels bisbetons medievals.³²

La tradició de reietons efímers perviu arreu d'Europa, particularment com a Reis de la Fava: a Navarra és envoltat de bisbetons; el Rei de la fava va acompanyat de la reina del pèsol en la «Twelfth Night» o celebració de l'Any Nou a Bankside, Londres.³³

En la cultura islàmica hi ha els nens-prínceps d'un dia que es passegen disfressats amb capa, ceptre i corona en la jornada festiva que culminarà amb la seva circumcisió (*sünnet*) segons tradició musulmana, o el *soldà* que es nombra entre els estudiants de la Medersa de Fes (Marroc), entre d'altres dignitats efímeres.

No fa tant de temps moltes altres poblacions recordaven aquestes festivitats: al Vallespir, encara al segle XIX, el petit bisbe duia una mitra de paper «platejat y daurat» i recorria els carrers de la població recollint menjar, especialment nous i avellanes que arreplegaven en la casulla episcopal (Vila, 1997: 147), costum que encara pervivia el 1946 a Arles de Tec.³⁴

A Llofriu (Baix Empordà, Girona) el noi que encapçalava la col·lecta a la festa dels Innocents es vestia de rei «amb una corona de llauna o de cartró, tota daurada i amb una gran capa» (Amades, 1950-56: I, 264). A Artana (Plana Baixa) el 27 i 28 de desembre regnava el rei de Miques, amb capa negra i corona de cartró, que feia una crida satírica on ordenava coure sense foc, llaurar sense aladre, cosir sense fil, o que «ningú camine ni dret ni gitat, ni recte ni tort, ni assentat ni ajupit, ni cul per amunt ni cul per avall».³⁵ A Benissanet o a Móra d'Ebre, antigament escollien un Rei o un Batlle de Taronges, mentre que a la Franja d'Aragó els reis de Carnaval entraven a l'església amb corones de paper al cap (Monferrer, 1996: 41, 43). Encara avui en dia, a la zona de Tras-os-Montes (nordest de Portugal), els joves celebren la diada de Sant Esteve o la jornada de Cap d'Any amb comparses i màscares d'antiga estirp. És la *Festa dos Rapazes*, que inclou tota mena d'actes paradramàtics, des de la coronació d'un rei efímer (*O rei novo* d'Ouzilhão, escortat per dos 'vassalos' amb ceptres capçats per taronges; o el *Farandulo* de Tó, amb la cara ennegrida de follí i una corona de cartró), fins a tota mena de seguicis burlescos, *mouriscadas* (representacions de Moros i Cristians a Mirandela o Vinhais) i mascarades com els *Caretos* ('diables') de Varge (Bragança) o Podence (Macedo de Cavaleiros) o els *Chocalheiros* ('indiscrets') de Bemposta i Val do Porco (Mogadouro), els *Zangarros* (diables) i els *Mascaroes* de diverses poblacions dels districtes de Miranda do Douro, Freixo de Espada, Cinta

32. Yann DAHHAOUI («Voyages d'un prélat festif. Un 'évêque des Innocents' dans son échec», *Révue Historique*, en premsa) documenta la visita-col·lecta que va fer l'*Episcopus Innocencium* de York el 1397 per esglésies i monestirs de tot el bisbat.

33. 'King of Bean' en anglès, 'Bohnenkönig' en alemany, 'Roi de la Fève' en francès. Els anglesos consideren que és una diversió francesa, celebrada ja per la reina Maria d'Escòcia el 1563 al palau de Holyrood, la qual va deixar els seus vestits, joies i arreu a la seva serventa Mary Fleming, a qui li havia tocat la fava, per tal que pogués exercir el seu regnat d'un dia.

34. Pep VILA, «El drama litúrgic al Rosselló», *Revista de Catalunya*, 115 (1997). pp. 119-52 (ref. p. 147) i, del mateix, «Pervivència de la festa de sant Nicolau al Vallespir», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 46 (2005), pp. 461-74 (pàg. 466 i fotografies a les pp. 471-2).

35. Alfons LLORENÇ, «Tradicions al voltant del Nadal», *El País/Quadern*, 28-XII-1986. A Vilavella de Nul·les, el pregó del rei o alcalde dels Innocents feia: «De orde de l'alcalde i el govern nou que ha entrat hui, se fa saber: que ningú estiga al sol ni a laombra, ni dins de casa ni fora, ni anant ni estant parat, ni gitat ni dret, baix la pena de la roba remesclà» (Caro Baroja, 1984: 327), un costum que va perviure fins l'any 1942. A la Vall d'Uixó i a Betxí (Plana Baixa) hi havia el Rei Bonet i l'Alcalde Porreta respectivament i a Fanzara (Alt Millars) el Rei Rosso; a Algímia d'Almonesir (Alt Palància) es triava Rei amb corona (Monferrer, 1996: 63, 65).

o Bragança; el *Mazarrón* de Burgos, o la *Bisparra* de San Martín de Castañeda, els *Carochos* de Riofrío de Aliste, el *Tafarrón* de Pozuelo de Tábara i el *Zangarrón* de Montamarta, a la zona de Zamora; màscares i indumentàries d'aspecte diabòlic que són propietat de la vila i que durant la resta de l'any són custodiades per l'església,³⁶ perquè sovint bona part del fruit de les captes s'inverteixen en misses o en despeses eclesiàstiques, cosa que denota els orígens medievals de la festa. Només modernament s'ha prohibit l'entrada al temple d'aquestes màscares. A Ouzilhão, els «fatos» o «caretos» acompanyen amb un gran terra-bastall d'esquellots, cascavells i matraques, la cort efímera del rei de la festa fins l'església, però avui en dia no hi entren: els esperen fora on està preparada una gran taula a l'aire lliure on s'asseurà tota la població i, a la capçalera de la taula, el monarca transitori que ha presidit, rere l'altar major, la benedicció dels pans que es consumiran en l'àpat festiu.³⁷

Els portadors de màscares duen bufes de porc inflades per copejar la gent i esquellots a l'esquena que no paren de dringar al seu pas,³⁸ elements que veiem reflectits en el rei de rialles de la «Jornada obscura» de Bruegel, una pintura que, pel tema de la poda, se situa, doncs, en temps de festa hivernal, plausiblement de Carnaval, igual que «Els tolits», en la mesura que uns baldats semblants apareixen precisament en el context carnestoltesc del «Combat entre el Carnaval i la Quaresma». I pensem que el Carnaval és l'hereu directe de les Festes de Folls medievals, al seu torn derivades de l'antiga «Libertas Decembrica», on convergien reis de rialles, bisbes de bufa i exaltació d'ases i estults, festivitats de capgirament de rols i valors de l'ordre establert que funcionaven com a exutori i psicodrama necessari, en la mesura que la llibertat puntual i l'igualitarisme efímer que regnaven durant unes poques jornades anunciaven el món de justícia i de bondat del més enllà, alhora que recordaven la precarietat i la fragilitat del poder i la riquesa mundans. Tot plegat en un llarg recorregut rialler i transgressor que encara ha arribat, amb més o menys vigor, fins al dia d'avui.

36. Michel REVELARD-Guergana KOSTADINOVA, *Le Livres des Masques. Masques et costumes dans les fêtes et carnivals traditionnels en Europe*, Tournai (Bèlgica), La Renaissance du Livre, 1998, pp. 30-1.

37. També a Andorra la jornada de St. Esteve, patró de les confraries de mossos, se celebrava amb curiosos rituals com la farsa i ball de l'óssa: tres segadors proveïts de dalla i amb una gepa de palla, es dirigien a l'església, un d'ells picava la porta tres cops amb la dalla, la gent sortia del temple i envoltava als nois que feien com que tallaven l'herba mentre cantaven. Arribava la «barganta» —un home disfressat de dona i les natges protegides amb una pell de porc ben tensa— que duia la cistella del berenar, d'on sortien parracs i un parell de gats escarransits i furibunds, cosa que provocava l'ira dels segadors que perseguien a la «barganta» aixecant-li les falces i bastonejant-li el cul. Llavors apareixia l'enorme óssa, un home disfressat amb una pell de corder o de senglar i una màscara (cap d'ós dissecat) que espantava als farsants fins que un caçador l'abatia. Es feia en diversos llocs del petit Principat, i actualment s'ha recuperat a Encamp i Ordino. Vegeu Francesc PERRAMON I ZAPATERO, *El ball de l'óssa d'Encamp a Andorra*, Andorra la Vella 1993.

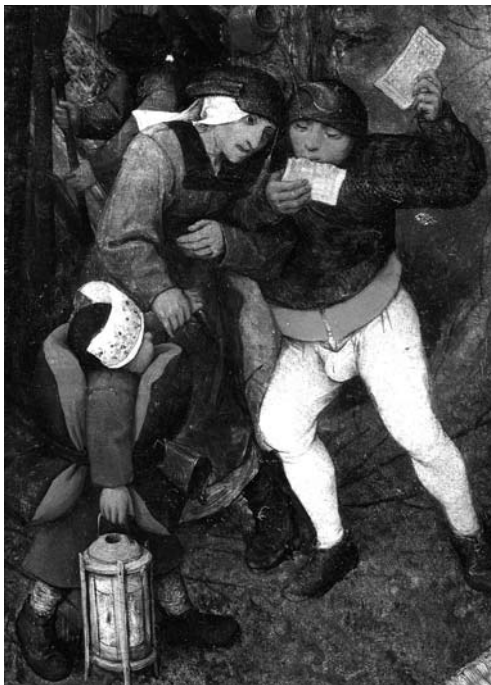
38. N'he parlat a Massip, 2001: 197-218 (p. 213 de ref.), estudi del qual n'hi ha versió castellana amb il·lustracions al monogràfic sobre «Teatre Popular (Herri-antzerkiaz)» de la revista *Euskeera*, XLIV, 1 (1999), pp. 239-265; i versió italiana a *European Medieval Drama*, 3 (1999), pp. 121-143. Cal consultar també Paula GODINHO, «A Festa dos Rapazes», *Cultura: Revista de História e Teoria das Ideias*, x (1998), pp. 241-254; de la mateixa, «Mordomia e reprodução festiva: o caso da Festa dos Rapazes», *Arquivos da Memória*, 4 (1998), pp. 35-48; Aurélio LOPES, *A Face do Caos. Ritos de subversão na tradição portuguesa*, Alpiarça, 2000. Coronas o mitres de cartró, xurriaques amb bufetes o tires de pell i esquellots o cascavells són elements omnipresents als carnivals èuscars (Caro Baroja, 1984: 196-215). Recordem que ja a la Pàdua del s. XIII els esbirros d'Herodes representaven la matança dels Innocents copejant amb vesícules inflades al bisbe, canonges, escolars, homes i dones que eren a l'Església (Pietrini, 2001: 32). Avui ho fan, al Corpus de València, amb 'carxots' o garrots de paper en l'acte anomenat «La Degolla», última resta del *Misteri del Rei Herodes* valencià.

Bibliografia

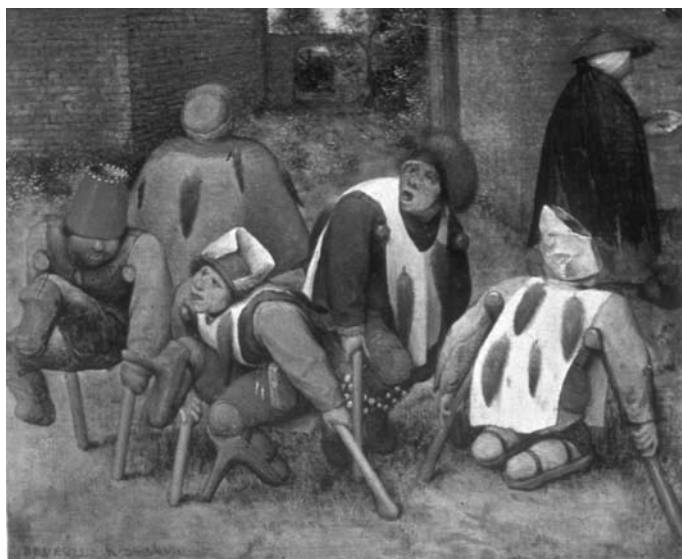
- ANGLÈS, H. (1935): *La música a Catalunya fins al segle XIII*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- BERCÉ, Y-M. (1994): *Fête et révolte. Des mentalités populaires du XVIIe au XVIIIe siècle*, Paris, Hachette.
- CARO BAROJA, J. (1984): *El carnaval. Análisis histórico-cultural*, Madrid, Taurus.
- DAHHAOUI, Y. (2005): «Enfant-évêque et fête des fous: un loisir ritualisé pour jeunes clercs?», in GILOMEN, H.-J. et alii (2005), *Temps libre et loisir du 14e au 20e siècles. Freizeit und Vergnügen: vom 14. bis zum 20. Jahrhundert*, Zurich, Chronos, pp. 33-46.
- DONOVAN, R. (1958): *The Liturgical Drama in Medieval Spain*, Toronto, P.I.M.S.
- HEERS, J. (1988): *Carnavales y fiestas de locos*, Barcelona, Península.
- GAIGNEBET, C. (1972): «Le combat de Carnaval et de Carême de P.Bruegel (1559)», *Annales Économies, Sociétés, Civilisations*, 27, pp. 313-346.
- GAIGNEBET, C. (1984): *El carnaval. Ensayos de mitología popular*, Barcelona, Alta Fulla.
- HOROWITZ, J. & S. MENACHE (1994): *L'humour en chaire. Le rire dans l'Église médiévale*, Genève, Labor et Fides.
- JAKOBSON, R. (1975): «Il mistero parodistico medievale. L'Unguentarius in antico ceco», in LONZI, L. (ed.) (1975): *Premesse di Storia Letteraria Slava*, Milano, il Saggiatore, pp. 201-231.
- LAHARIE, M. (1991): *La folie au Moyen Age (XI-XIIIe siècles)*, Paris, Le Léopard d'Or.
- LUCERO COMAS, L. (1995): «Litúrgia i paralitúrgia del dia de Nadal a la Seu de Girona segons la consuetud de 1360», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, xxxv, pp. 159-81.
- MASSIP, F. (2001), «L'infern en escena: presencia diabòlica en el teatre medieval europeu», dins ROSSICH, 2001: 197-218. Versió castellana, amb il·lustracions, al monogràfic sobre «Teatre Popular (Herri-antzerkiaz)» de la revista *Euskera*, XLIV, 1 (1999), pp. 239-265; i versió italiana a *European Medieval Drama*, 3 (1999), pp. 121-143.
- MASSIP, F. (2003): «Bucklige und Possenreisser. Narrenfeste im frühen katalanischen Theater», in ERDMANN, E. (ed.) (2003), *Der Komische Körper. Szenen-Figuren-Formen*, Erfurt-Bielefeld, Transcript Verlag, pp. 17-25.
- MINOIS, G. (2000): *Histoire du rire et de la dérision*, Paris, Fayard.
- MIRÓ I BALDRICH, R. (1992): «Joves reis efímers», *Miscel·lània Joan Fuster*, Barcelona, PAM, vol. v, pp. 67-77.
- MIRÓ I BALDRICH, R. (1996): *Teatre medieval i modern*, Universitat de Lleida, Lleida.
- MONFERRER I MONFORT, A. (1996): *Les festes de folls*, València, Generalitat.
- PL= *Patrologia Latina*, ed. J.P.MIGNE ed., Paris, Petit-Monrouge, 1854.
- PEDRAZA, P. (1982): *Barroco efímero en Valencia*, Valencia, Ajuntament.
- PIETRINI, S. (1999): *I giullari nella vita e nell'immaginario medievale*, Cd-rom ipertestuale, Università di Firenze, Centro Didattico-Televisivo, n. 5/C,.
- PIETRINI, S. (2001): *Spettacoli e immaginario teatrale nel medioevo*, Roma, Bulzoni.
- REVILLA, F. (2003): «¿Un juglar travestido en el claustro de sant Pere de Galligants?», *Goya. Revista de Arte*, 292, pp. 4-8.
- ROMEU I FIGUERAS, J. (ed.) (1957): *Teatre Hagiogràfic*, 3 vols., Barcelona, Barcino.
- ROMEU I FIGUERAS, J. (1994): «Els dos textos del Sermó del Bisbetó», in *Teatre català antic* (a cura de F. Massip-P. Vila), 3 vols., Barcelona, Curial-Institut del Teatre, vol. I, pp. 234-275.
- ROSSICH, A. et alii (2001), *El teatre català dels orígens al segle XVIII*, Kassel, Reichenberger.

- SANSANO, G. (1999): «Joc, ball o danses del rei Pàixaro», in Antoni ARIÑO (dir) (1999): *El teatre en la festa valenciana*, València, Generalitat, pp. 233-40.
- TOMAS AVILA, A. (1963): *El culto y la liturgia en la catedral de Tarragona (1300-1700)*, Tarragona, Institut d'Estudis Tarraconenses.
- VILA, P. (1995): «Notes sobre les antigues representacions teatrals a les comarques gironines», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXV, pp. 237-324.
- VILLANUEVA, J.L. (1850): *Viage literario a las iglesias de España*, vol. XVI, Madrid.

IL·LUSTRACIONS

Il·lustració 1

Il·lustració 2

Il·lustració 3

Il·lustració 4